

Rob Brunia, Cor van Wijgerden

Handleiding voor schaaktrainers

Stap 2

Inhoud

Voorwoord	4	Basis lessen	
De tweede stap	5	Les 1: Activiteit van stukken	60
De lesgever	8	Les 2: Dubbele aanval: dame (1)	66
Kenmerken van het spel van kinderen	14	Les 3: Dubbele aanval: dame (2)	73
Leerstof in de tweede Stap	16	Les 4: Penning	79
Leerstofvolgorde	20	Les 5: Uitschakelen verdediging	86
Het lesgeven	22	Les 6: De 3 gouden regels	93
- Lesopbouw	22	Les 7: Mat in twee	102
- Oriëntatie	22	Les 8: Dubbele aanval: ♖♗♘♙♚♛♜♝	108
- Relevante voorkennis	23	Les 9: Matvoering met de toren	116
- Verwerving	23	Les 10: Aftrekaanval	121
- Verwerking	27	Les 11: Verdedigen tegen mat	128
- Toetsing	39	Les 12: De tussenzet	133
Het bespreken van partijen van kinderen	41	Les 13: Toetsing	139
Verwachting	41	Aanvullende werkboeken	146
Communicatie	42	Plus lessen	
Het inpassen van een partij-bespreking	42	Les 1+: Mat	150
Welke partijen komen in aanmerking?	44	Les 2+: Pionneneindspel	156
Hulp van een schaakprogramma?	44	Les 3+: De opening	160
Voorbeelden	45	Les 4+: Verdedigen	167
- Josina-Daniëlle	45	Les 5+: Routeplanner	172
- Anne-Alesandra	48	Les 6+: Mat bedenken	178
De Chess Tutor	51	Les 7+: Pat	183
Boek of computer	52	Les 8+: Materiaal winnen	188
Schaken voor volwassenen	56	Les 9+: Spelregels	193
Diploma	58	Vooruitdenken	
Aanwijzingen voor het gebruik van de handleiding	59	Vooruitdenken	196
		Begrippenlijst	220
		De Stappenmethode	224

De tweede stap

We gaan ervan uit dat de lessen uit deze Stap alleen zinvol door de kinderen kunnen worden gevolgd als ze de eerste Stap met goed gevolg hebben afgesloten. Dat houdt meer in dan een voldoende resultaat bij het examen. De basisvaardigheden uit de eerste Stap moeten door de leerlingen ook in hun partijen worden toegepast. Bij een onvoldoende vaardigheid werkt het aanbieden van nieuwe kennis eerder averechts.

Voor de lesgever geldt dat hij op de hoogte moet zijn van de didactische aanpak, zoals die in de eerste handleiding werd uiteengezet.

In deel 2 van de handleiding voor schaaktrainers ligt het accent op het verhogen van de vaardigheden van de leerlingen. De nadruk ligt op aanval, want bij schaken wint de aanvaller. We leren aanvalsdoelen en -technieken aan:

- om op slimme wijze materiaal leren te veroveren;
- omdat het aanvallen motiverend werkt.

Het leren beheersen van nieuwe mogelijkheden is voor jonge schakers een enorme stimulans. Zij kunnen het nieuw geleerde direct toepassen in hun partijen.

Basistechnieken als de dubbele aanval, de penning en het uitschakelen van de verdediging vormen de bouwstenen voor moeilijkere combinaties. We moeten deze technieken daarom zo gestructureerd mogelijk aanbieden. Een goed begrip, gekoppeld aan een goed ingeoeffende vaardigheid is de grondslag voor succes bij complexere onderdelen. In de voorgaande drukken bleef het bij deze zin. We breiden dat verderop in deze inleiding uit met het hoe en waarom.

Is beginnen aan Stap 2 verstandig?

De kinderen en hun ouders willen dat wel en de opgaven in Stap 2 zullen ook deels goed gaan. Waarom is er toch een ‘negatief’ advies? We geven schaakles om beter te leren schaken, niet om opgaven te kunnen oplossen. Dat is wel een middel dat we nodig hebben, maar niet het doel. Zo lang de leerlingen nog veel stukken weggeven in hun partijen is een pas op de plaats maken aangewezen.

Helaas beginnen kinderen nog wel eens met Stap 2 want ‘ze kunnen al schaken’. Dat houdt vrijwel altijd in: ze kennen de spelregels maar hebben een (enorme) achterstand op kinderen die over Stap 1 een jaar hebben gedaan. Dat betekent dat bijna alle kinderen die op de schaakvereniging komen en al kunnen schaken veelal nog gebaat zijn bij oefenstof uit de eerste Stap. Met name het werkboek Stap 1 plus geeft voor veel kinderen die met de tweede Stap begonnen zijn (maar daar eigenlijk nog niet aan toe zijn) meer dan voldoende uitdaging.

Het belang van de extra, plus en mix boeken dringt gelukkig meer en meer door (in de vorige druk stond nog “slechts heel langzaam”). Een mail van een trainer onderstreept het belang: “Bij alle leerlingen kom ik tot de conclusie dat training in Stap 1 extra en Stap 2 extra noodzakelijk is om hun partijen snel te verbeteren. Zelfs wanneer ze al Stap 3 doen op de club. Na 15 mixbladen in Stap 1 extra geven ze plotseling geen stukken meer weg en winnen ze toernooien met twee vingers in de neus waar ze vier maanden eerder nog in de middenmoot eindigden.”

Het voortraject van de leerlingen speelt ook een grote rol. Enkele aandachtspunten: Hoe vaak speelt een kind? Alleen op de club of tijdens het schaakuurkje op school of meer dagen per week, tegen vriend(inne)tjes of op de computer.

Les of geen les? Alleen in het werkboek gewerkt? Plus en extra overgeslagen? Veel verschillende mogelijkheden die stuk voor stuk invloed hebben op de vaardigheden. Is schaken nog een doe- of actiespel of is er al enigszins sprake van een ‘denksport’.

Kinderen vasthouden

In Stap 1 is ruim aandacht besteed aan de schaakontwikkeling van het kind. We herhalen de eerste alinea: “*Schaken heeft een enorme aantrekkingskracht op kinderen. De schaakstukken fascineren door hun vorm en de bewegingen over het bord. Het is een spel waar je zelf de baas kunt spelen en de consequenties van je daden zijn dan ook geheel voor eigen rekening. Geluk of pech, zoals bij spelletjes als ‘Mens erger je niet’ is er niet. Kortom, kinderen vinden schaken een leuk spel, zelfs ‘cool’.*”

Is die aantrekkingskracht voor het schaken er begin tweede stap nog steeds? Veelal wel, al zijn er (te veel?) kinderen afgehaakt. Dat is deels onvermijdelijk, niet iedereen hoeft schaken leuk te vinden. Anderzijds blijkt schaken voor miljoenen mensen in de wereld een fantastische hobby. Zou het niet fijn zijn (natuurlijk vanuit de schaakwereld geredeneerd) als meer kinderen zouden blijven schaken.

Waarom lukt het de ene vereniging beter dan de andere om elk jaar weer de eerste stappers te behouden? Doorslaggevend is het aantal vrijwilligers dat bereid is zich in te zetten voor de jeugd. De jeugdleider met zijn team kunnen niet genoeg geprezen worden, zeker als hun werk leidt tot een jeugdclub waar een goede sfeer heerst.

In Handleiding Stap 1 is in het hoofdstuk *Leiding geven* daarover het een en ander gezegd. Samenvattend was de conclusie: *Een rustige en ordelijke sfeer in de groep is belangrijk, waarbij rustig zeker geen saaiheid hoeft in te houden. Het kind dat de vereniging verlaat, geeft vaak als reden “Het was niet gezellig”, niet “Ik vind schaken niet leuk”.*

Beter leren schaken

Nu komen kinderen naar de vereniging om te schaken en vooral om beter te leren schaken. Dat bereiken we met het geven van schaakles. Wat dat inhoudt, is niet voor iedereen vanzelfsprekend.

Het beter leren schaken is een totaalpakket van:

- instructie;
De lesgever geeft de les of een deel van de les uit de handleiding. We kunnen niet alles uitleggen maar we brengen het zo over dat de leerlingen veel zelf kunnen ontdekken.
- oefenen;
De leerlingen maken de opgaven die bij de les horen. Daarbij komt meer kijken dan het uitdelen van de werkboeken. Helpen, feedback geven tijdens het maken van de opgaven en niet te vergeten na het nakijken van de opgaven. Dat mag niet beperkt blijven tot goed of fout. Afhankelijk van het resultaat is ook hier de juiste feedback essentieel.
- spelen;
De leerlingen spelen partijen (partijfragmenten, spelletjes). Tijdens de instructie in een simultaan tegen de lesgever of onderling, na de instructie vrijwel uitsluitend tegen elkaar in een competitie.
- partij bespreken;
Dit onderdeel is nieuw in deze stap. In Stap 1 is het bespreken van partijen niet prominent aanwezig. Het blijft daar beperkt tot aanwijzingen bij onder meer een simultaan.
We laten de leerlingen ontdekken dat wat ze geleerd hebben, ze in hun partijen kunnen gebruiken. Daardoor wordt spelen leuker en het verhoogt de motivatie om meer nieuwe ‘wapens’ te leren.

Kortom: er is veel meer dan alleen de werkboeken. Dat is overigens al zo vanaf de eerste publicaties in 1987.

De handleiding bepaalt de grote lijn maar de resultaten van de leerlingen van de opgaven en de inhoud van de partijen bepalen de snelheid (we kunnen verder, herhaling is nodig of domweg even stoppen met nieuwe stof aanleren en alleen maar spelen). Het is anders dan op school waar het jaarprogramma koste wat kost behandeld moet worden. De noodzakelijke voorkennis wordt onvoldoende beheerst en daar blijft de leerling last van houden.

Nu zijn de resultaten van het werken in een werkboek en de kwaliteit van de partijen eigenlijk niet te vergelijken. De score behaald in de werkboeken zet menig lesgever op het verkeerde been. De werkboeken en het examen bepalen of er met een volgende stap begonnen kan worden. Dat is onjuist.

Boek of computer?

“De Chess Tutor kan nooit de echte schaakles op de club vervangen” staat op de vorige bladzijde. Dat is duidelijke taal zodat over lesgeven geen misverstand ontstaat. Dat kan de computer (en alle andere digitale vormen) niet op het vereiste niveau, in ieder geval niet in 2017. Voor het oplossen van opgaven is alleen een ondersteunende rol weggelegd. Waarom is dat?

Wat we willen is in deze handleiding wel duidelijk gemaakt. De leerlingen moeten goed leren schaken en de beperkte beschikbare tijd moeten we optimaal besteden. Opzettelijk is het nut van het oplossen van opgaven breed uitgemeten (zie pagina 28). Natuurlijk zal een deel van de kinderen graag met de computer werken omdat ze dat leuker vinden. Helaas blijkt het gebruik van de computer gewoon minder effectief. Minder doeltreffend omdat het doel (beter leren schaken) minder goed en minder snel bereikt wordt.

Via het internet of met software is er veel aanbod om (vrijwel altijd) tactische opgaven op te lossen. Onderling is er veel variatie in de manier van aanbieden. De volgende observaties stippen wat algemene punten aan.

Gokken

Kijk naar kinderen die opgaven op de computer oplossen. Zij spelen snel een zet of kijken in het gunstige geval eerst even naar het meest in het oog springende kenmerk in de stelling en spelen aan de hand van dat gegeven een zet. Dat kan de goede zet zijn en dan komt direct in beeld: goed of fout. De leerling weet dat en kan het geduld niet opbrengen om eerst even te kijken voor hij zijn zet speelt.

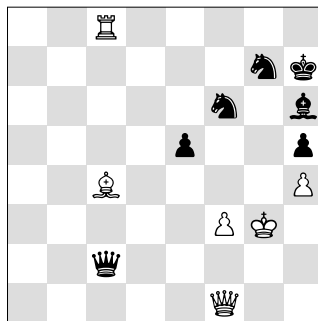
Een typisch voorbeeld staat in het diagram.

Velen spelen 1. Ld3+ (dubbele aanval: loper) en het antwoord is fout of de tegenzet 1. ... Pf5+ staat al op het bord. In beide gevallen is het leerzame effect van deze stelling weg.

De goede aanpak is eerst denken (de dubbele aanval met de loper valt op maar er staat ook een batterij op de c-lijn). Natuurlijk is 1. Ld3+ de zet om naar te kijken maar het zelf zoeken naar tegenzet is in deze stelling erg nuttig. Een schaak met een tegenschaak beantwoorden is hier een handig wapen.

De goede zet **1. Lg8+** wordt dan op eigen kracht gevonden. In het beste geval komt de volledige oplossing in beeld:

1. Lg8+ (1. Ld3+? Pf5+ 2. Lxf5+ (2. Kh3 Dxc8) 2. .. Dxf5) **1. ... Pxd8 2. Txc2.**

DOEL VAN DE LES

- het snel vinden van mat

RELEVANTE VOORKENNIS

- mat
- aanvalstechnieken

VERWERVING**Begrippen**

matbeeld, vluchtveld

Instructie

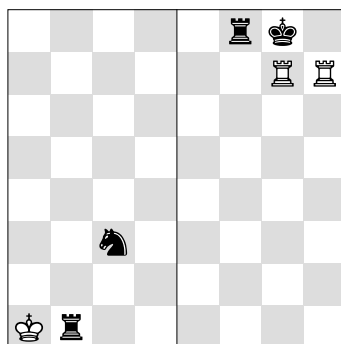
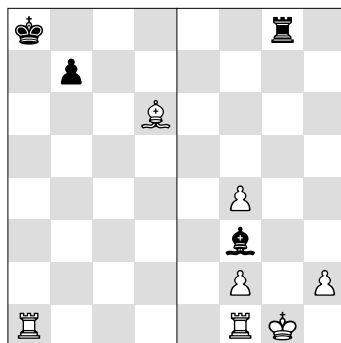
Bij het aanleren van ‘mat in twee’ zijn de volgende elementen van belang:

1. de herkenning van het matbeeld (de eindstand bij mat)
2. de samenwerking van stukken (bij ondersteunend of aanvullend mat)

Matbeelden

Allereerst houden we ons bezig met de herkenning die ook al een belangrijke rol bij de mat in één oefeningen speelde. Voor het oproepen van de relevante voorkennis kunnen de afgebeelde stellingen in de diagrammen (\Rightarrow) en (\Downarrow) dienen. We moeten het mat gevende stuk inplaatsen. Deze jager (een term die we in Stap 1 al gebruikten) kan naast schaak geven nog meer taken verrichten: vluchtvelden afnemen en eigen stukken dekken (en is dus ten dele bewaker). De bewaker houdt de vluchtvelden onder controle maar hij kan tegelijkertijd de jager dekken.

Laat de leerlingen op hun eigen bord ook zelf opgaven verzinnen.

Pas als deze mat in één opgaven geen problemen meer opleveren, gaan we over naar mat in twee stellingen.

Samenwerking stukken

In de meeste gevallen zal de samenwerking van de stukken bestaan uit het afwisselend jagen en bewaken. Zaak is de koning in het nauw te drijven. Links in het diagram (↑) geeft eerst de toren schaak: **1... Tb8+** **2. Ka1 Lc3#**.

Rechts zijn de rollen omgedraaid: **1. Lf6+ Kg8** **2. Tg1#**. De verliezer heeft geen keus en dus is het effect van de zetten gemakkelijk te overzien. Eerste voorwaarde voor het mat zetten is de bereikbaarheid van de zwarte koning, een schaak moet mogelijk zijn. Tweede voorwaarde is de samenwerking van de stukken. Zij moeten de taken verdelen. Het ene stuk jaagt de koning naar een veld zodat het andere stuk kan ingrijpen.

De taken van de bewakers zijn in het diagram (⇒) zwaarder. Links dekt het paard na **1. Pc6+ Ka8** **2. Tb8#** de toren en ontleemt de koning veld a7: een combinatie van ondersteunend en aanvullend mat.

Rechts eenzelfde beeld na **1. ... Lg3+** **2. Kf1 Te1#**. Merk op dat de toren ook veld g1 voor zijn rekening neemt.

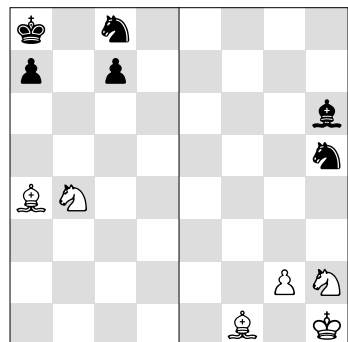
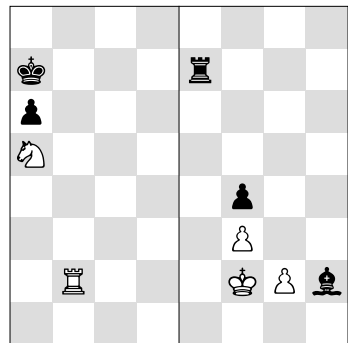
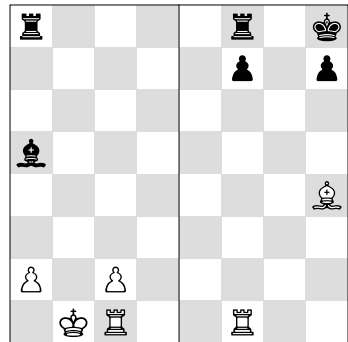
Samenwerken houdt in:

- elkaar ondersteunen
- samen de vluchtvelden van de vijandelijke koning beheersen

Bij het mat zetten met slechts twee stukken is er vrijwel altijd ‘hulp’ nodig van vijandelijke stukken die in de weg staan.

In het volgende voorbeeld (⇓) werken in beide helften de looper en het paard samen. Links speelt wit **1. Lc6+** om na **1. ... Kb8** met **2. Pa6** mat te geven.

Rechts zijn de rollen verwisseld. Nu moet eerst het paard schaak geven, pas daarna grijpt de looper in: **1. ... Pg3+** **2. Kg1 Le3#**.

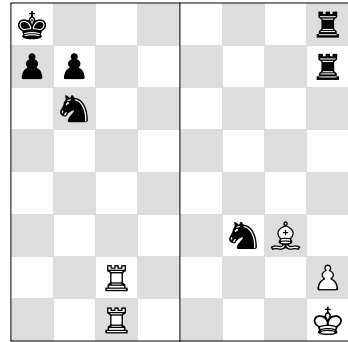

Tweevoudige aanval

Stukken kunnen elkaar ook nog op een andere wijze helpen: zich opofferen!

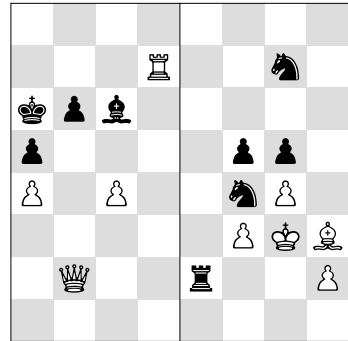
Links in diagram (♠) vinden we een gemakkelijk voorbeeld. De kwetsbare onderste rij van zwart nodigt uit tot mat met **1. Tc8+ Pxc8** **2. Txc8#**. Wit zet mat dankzij de tweevoudige aanval op c8.

Rechts is de situatie nauwelijks lastiger. De koning en loper verdedigen h2. Zwart heeft drie aanvallers en die voldoen om de verdedigers te overtroeven: **1. ... Txb2** **2. Lxh2 Txb2#**.

De tweevoudige aanval is moeilijker als het matbeeld ongebruikelijker is. Links in het diagram (⇒) zet wit mat met **1. Db5+ Lxb5** **2. cxb5#**. Niet moeilijk maar de leerlingen moeten het type een paar keer gezien hebben. Zo maar je dame weggeven is niet de eerste zet waar ze naar kijken.

Ook in de rechter stelling heeft de aanvaller een reservespeler achter de hand: **1. ... Pfh5+** **2. gxh5 Pxb5#** (maar niet **2. ... f4+ 3. Kg4**). Het B-oefenblad bij deze les staat vol met dergelijke mat-in-twee oefeningen met de tweevoudige aanval.

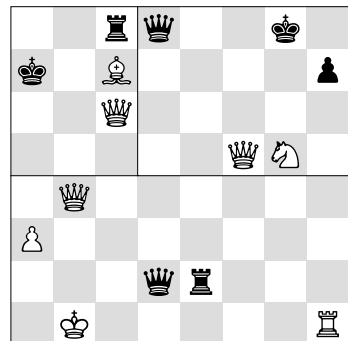
In het diagram (⇓) staan drie stellingen waarin één stuk de rol van jager behoudt. Het zijn veelvoorkomende wendingen en dus het onthouden waard.

Linksboven zet wit mat met **1. Db6+ Ka8** **2. Da6#**.

Rechtsboven is zwart de klos na **1. Dxb7+ Kf8** **2. Df7#** of **1. Df7+ Kh8** **2. Dxb7#**.

In de onderste helft kan zwart ook op twee manieren mat geven: **1. ... Da2+ 2. Kc1 Dc2#** of **1. ... Dc2+ 2. Ka1 Da2#**.

Vooraf de dame is een heel geschikt stuk om met een schaak de vijandelijke koning slechter neer te zetten en dan mat te geven.

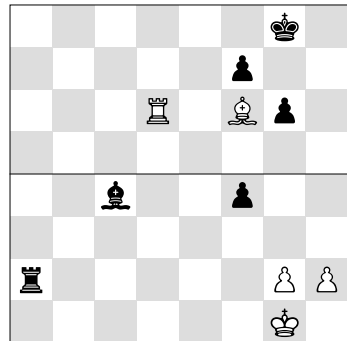
Een toren kan het kunstje ook alleen klaren. Boven in het diagram (↑) loopt zwart mat na **1. Td8+ Kh7 2. Th8#**.

Een bekend matbeeld ontstaat in het beneden-deel na **1. ... Ta1+ 2. Kf2 Tf1#**.

Voor een eerste kennismaking zijn de gegeven voorbeelden voldoende. Door oefening moeten de leerlingen op eigen kracht meer vaardigheid krijgen in het mat zetten.

Kernpunten zijn:

- het dichterbij de vijandelijke koning komen
- het samenwerken (ondersteunend en aanvullend of een combinatie)
- het herkennen van typische matstellingen (waarbij kleur en plaats in principe onbelangrijk zijn)

VERWERKING

Werkboek

Mat / Mat bedenken: A

Uitleg: De twee stukken naast het bord moeten zo op het bord komen te staan dat de tegenstander mat staat. De namen van de velden moeten bij het juiste stuk komen te staan.

Er zullen grote verschillen tussen de leerlingen zijn. Bij een dergelijke oefening speelt het ruimtelijk aspect een grote rol. Niet alle leerlingen zijn op dat gebied even ver. Met name de stellingen met de koning in het midden zijn voor hen lastig. Laat zo nodig een echt bord gebruiken. De stellingen zijn leeg dus opzetten is snel gebeurd.

Fout: De oplossing is fout.

Hulp: Laat de leerling de velden aangeven welke vluchtvelden de koning nog tot zijn beschikking heeft. Het belangrijkste stuk moet in het algemeen de meeste velden afpakken. Het laagste stuk heeft meestal een dekkende functie of zorgt voor schaak.

Fout: De stelling is te moeilijk. Ruimtelijke werking van stukken is lastig. Het kan zijn dat een leerling die gewoonlijk weinig fouten in de oefeningen

maakt er nu beduidend meer heeft.

Hulp: De opgaven maken we wat gemakkelijker door:

- een hint (het paard geeft schaak; de looper moet dekken, het is ondersteunend mat);
- een soortgelijk matbeeld te laten zien;
- de plaats van één stuk voor te zeggen.

□ *Mat / Mat in twee: A*

Uitleg: Laat beide zetten aangeven tot het mat. Jonge kinderen die nog pijlen trekken, kunnen de pijlen nummeren met 1 en 2. In alle stellingen geeft eerst het ene stuk schaak en daarna zet een ander stuk mat.

Fout: De oplossing wordt niet gevonden.

Hulp: Vertel welk matbeeld op het bord komt (bijv. toren en looper). Blijkt deze hint onvoldoende laat dan een soortgelijk matbeeld zien.

□ *Mat / Mat in twee: B*

Uitleg: In alle stellingen kan de partij aan zet met een tweevoudige aanval mat zetten.

Fout: Het antwoord is fout.

Hulp: Niet echt nodig waarschijnlijk. Verwijder desnoods een aanvaller en een verdediger zodat een mat-in-een stelling overblijft.

□ *Mat / Mat in twee: C*

Uitleg: De jacht op de koning (schaak) en het genadeschot (mat) gebeuren door hetzelfde stuk.

Fout: De oplossing wordt niet gevonden.

Hulp: Welk stuk kan schaak geven? Waarheen kan de koning nog?

□ *Mat / Mat in twee: D*

Uitleg: Zie het A-blad.

ANTWOORDEN

□ *Mat / Mat bedenken: A*

1) ♖b7, ♘c6

2) ♖a7, ♘a3

3) ♖a4, ♘b3

4) ♙g1, ♜f3

5) ♙a5, ♘d7

6) ♙b5, ♘c3

7) ♚a8, ♘c6

8) ♚f8, ♘h6

9) ♚a5, ♘d8

10) ♖e7, ♘f5

11) ♘g6, ♖d7

12) ♘e7, ♖f6

□ *Mat / Mat in twee: A*

- 1) 1. Tf7+ Kb8 2. Tg8#; slim is
1. Tb5 Ka8 2. Ta6#
- 2) 1. Tb7+ Kg8 2. Ta8#
- 3) 1. Tg2+ Kh6 2. Th1#
- 4) 1. Dg6+ Kg8 2. Tb8#
- 5) 1. Db8+ Ka6 2. Ta1#
- 6) tekening

- 7) 1. Lf7+ Kh6 2. Th2#
- 8) 1. ... Lf3+ 2. Kf1 Th1#
- 9) tekening
- 10) 1. ... Tg8+ 2. Kh1 Pf2#
- 11) 1. Pe7+ Kh7 2. Th2#
- 12) 1. ... Pf3+ 2. Kh1 Txxh2#

□ *Mat / Mat in twee: B*

- 1) 1. ... De1+ 2. Txe1 Txe1#
- 2) 1. Txa7+ Lxa7 2. Txa7#
- 3) 1. Dd8+ Pxd8 2. Txd8#
- 4) 1. Dg7+ Dxxg7 2. fxxg7#
- 5) 1. ... Te1+ 2. Txe1 Dxe1#
- 6) 1. ... Th1+ 2. Pxxh1 Txxh1#

- 7) 1. Dxxf6+ Pxxf6 2. Lxxf6#
- 8) 1. ... Pf2+ 2. Pxxf2 Pxxf2#
- 9) 1. Dxe6+ Lxe6 2. Txe6+
- 10) 1. Df8+ Txxf8 2. Txxf8#
- 11) 1. Dh6+ Txxh6 2. Txxh6#
- 12) 1. Df6+ Lxxf6 2. Lxxf6#

□ *Mat / Mat in twee: C*

- 1) 1. De8+ Kh7 2. Dg8#
- 2) 1. Dg2+ Kb8 2. Db7#
- 3) 1. Dc5+ Ka6 2. Da5#
- 4) 1. Da5+ Kc6 2. Dc5#
- 5) 1. Te8+ Ka7 2. Ta8#
- 6) 1. ... Td1+ 2. Ke2 Te1#
- 7) 1. Dh7+ Kf8 2. Dg8#

- 8) 1. Da3+ Kb7 2. Da6#
- 9) 1. ... Df3+ 2. Kh2 Dh3#
- 10) 1. Db7+ Kh6 (1. ... Kg8 2. Dg7#)
2. Dh1#
- 11) 1. ... Dc6+ 2. Kg1 Dg2#
- 12) 1. ... Dd5+ 2. Kf1 Df3#

□ *Mat / Mat in twee: D*

- 1) 1. ... Lf3+ 2. Kh2 Ld6#
- 2) 1. Pf6+ Kg7 2. Dh7#
- 3) 1. Pb6+ Kd8 2. Ta8#
- 4) 1. ... Te1+ 2. Kc2 Dc1#
- 5) 1. ... Df3+ 2. Kg1 Pe2#
- 6) 1. Dh8+ Ke7 2. Tc7#

- 7) 1. La5+ Kc8 2. Td8#
- 8) tekening
- 9) tekening
- 10) 1. Pe6+ Kg8 2. Tg7#
- 11) 1. ... Lf4+ 2. Kc3 Da1#
- 12) 1. Dc8+ Ke7 2. Te6#

Aanvullende werkboeken

In 1987 toen de eerste oefenbladen van Stap 2 verschenen was er naast enthousiasme en bijval ook wel twijfel. Moeten de kinderen zoveel opgaven maken? De tijd heeft geleerd dat die vraag een positief antwoord heeft. De zussen Polgar losten zelfs enkele tientallen opgaven per dag op. Begin deze eeuw kwam dan ook het steeds vaker het verzoek: “Kun je niet meer maken?” Dat resulteerde aanvankelijk in twee nieuwe aanvullingen, de extra en plus werkboeken. Later zijn daar de series vooruitdenken (voorlopig beperkt tot 2) en mix (5 boeken) nog bijgekomen.

Meer oefenmateriaal heeft verschillende voordelen:

- Veel leerlingen gaan na het doorlopen van een stap direct door naar de volgende. De speelsterkte houdt meestal geen gelijke tred, zij passen het geleerde nog onvoldoende in hun partijen toe. De leerlingen zouden eerst meer moeten spelen. Dankzij de aanvullende werkboeken kunnen leerlingen op vrijwel hetzelfde niveau meer oefenen en zodoende kunnen zij langer over een stap doen. Belangrijk is dat de moeilijkheidsgraad niet al te snel oploopt. Het euvel van (te) snel doorgaan naar de volgende stap kan op deze manier enigszins tegengegaan worden.
- De mogelijkheden om te differentiëren zijn enorm uitgebreid. Dat geldt voor de zwakkeren (extra oefenen op hetzelfde thema) en voor de beteren (meer en moeilijkere opgaven).
- Herhalen. We vergeten als we niet herhalen dus we moeten herhalen om niet te vergeten.

Wanneer kunnen we deze werkboeken inzetten? Een algemeen geldend advies is er daarvoor niet. Het werkboek Stap 2 extra kan al tijdens het werken met het basiswerkboek Stap 2 ingezet worden. Het is aan de trainer om te bepalen of onderdelen van plus en vooruitdenken tussendoor aan bod komen. Dat hangt van het niveau van de groep af maar het is goed voor te stellen dat een enkel thema uit het plusdeel tijdens de partijbespreking opduikt. Ook bepaalde oefeningen uit het werkboek kunnen mondjesmaat al vroeg(er) aan bod komen.

Aandacht voor vooruitdenken begint al in Stap 1! Meer daarover vanaf blz. 176.

De trainer die een goed beeld heeft van de hele tweede Stap en weet wat hij doet, kan een en ander combineren.

Stap 2 extra

In het extra werkboek staan alleen maar oefeningen. Het grootste deel zijn het opgaven met dezelfde onderwerpen als in de gewone stap 2. Die zijn niet alleen nuttig als extra oefening maar vooral ook als herhaling. We kunnen daarom zo nodig het extra boek al tijdens het werken in het basisboek inzetten.

Na het oplossen van enkele bladzijden met een bepaald thema in het basiswerkboek zitten de leerlingen nog steeds niet ver boven de beginnersfase (wat betreft de toepassing van dat thema). Zij bezitten nog niet meer dan een globale kennis van het begrip, onvoldoende om het in ‘vreemde’ situaties (mixbladen en partijen) feilloos te herkennen. Juist door meer te oefenen met dezelfde thema’s gaan dergelijke oefeningen steeds meer ‘vanzelf’, zonder nadenken. Dat is al snel terug te zien in de partijen, minder opgelegde kansen missen en minder onnodige fouten maken. Dat is logisch want andere zaken kunnen meer de aandacht krijgen. Het is ook voor de latere stappen van groot belang. Als voor de oplossingen van de opgaven een zet meer nodig is, trekt de leerling veel profijt van een betere beheersing.

In het laatste deel zijn alle opgaven van het type: mix. In les 13 van het basisdeel is daar al aandacht aan besteed.

Deze gemengde opgaven hebben geen aanduiding van het thema van de oefening en zij lijken daardoor het meest op een echte partij. In het gewone werkboek staan door plaatsgebrek te weinig van dergelijke opgaven.

De gemixte opgaven zijn moeilijk voor vrijwel alle kinderen want de relevante informatie uit een stelling halen is voor een tweede stapper verre van simpel. We moeten bij dit soort opgaven de kinderen in het begin wat meer aanmoedigen om te blijven proberen. De rol van de trainer is van groot belang, deze mixbladen moeten wel op het juiste moment aan bod komen.

Fouten maken mag maar de moeilijkheidsgraad moet beheersbaar blijven. Door deze uitdagende opgaven goed op te lossen, stijgt het gevoel van competentie (“Ik kan het!”). Het zelfvertrouwen neemt toe en de motivatie is weer voor een tijdje gewaarborgd. Dat betaalt zich uit in betere prestaties. Zie het citaat op blz. 5.

De antwoorden staan niet in deze handleiding, maar wel op de website:
www.stappenmethode.nl/nl/antwoorden.php

Stap 2 plus

In 1985 kwamen beide auteurs voor het eerst bij elkaar om een nieuwe methode te maken. Het duurde nog twee jaar voor de eerste handleidingen en werkbladen verschenen. De handleiding voor Stap 2 verscheen in 1988.

De gemaakte indeling van de leerstof voldeed prima maar 15 jaar ervaring leerde dat een enkel essentieel onderdeel niet aan bod kwam. Dat was het belangrijkste motief voor de plus reeks.

In het werkboek Stap 2 plus is aandacht voor:

- nieuwe onderwerpen;
- onderwerpen die door plaatsgebrek maar weinig aandacht hebben gekregen in de normale tweede stap;
- het verdiepen van belangrijke onderwerpen;
- onderwerpen uit een vorige stap op een hoger niveau;
- oefeningen om vaardigheid te verhogen (m.n. de bordvisie).

We behandelen alle onderwerpen in 9 pluslessen (vanaf pagina 150). Sommige kunnen kort zijn. Zaak is dat de leerlingen op de juiste manier de opgaven moeten kunnen maken. Helemaal geen instructie geven, is niet aan te bevelen.

Voor het plusdeel zijn ook (proef)examens en een diploma beschikbaar.

Stap 2 vooruitdenken

Lieve help, vooruitdenken, is dat niet te veel gevraagd voor de min of meer beginnende schaker? Nee, zeker niet. Het gegeven dat veel trainers de vaardigheid zelf niet zo goed beheersen is geen argument om zich er niet aan te wagen. Het is verbazingwekkend hoe snel kinderen, na een aarzelende start, vooruitgang op dit gebied boeken.

De verscheidenheid aan opgaven in het werkboek Stap 2 vooruitdenken is groot. Een deel van die oefeningen gebruikte Rob Brunia al voordat er zelfs sprake was van de Stappenmethode. Het onderwerp ‘vooruitdenken’ is mondjesmaat in de handleidingen terecht gekomen. Pas in 2005 kwam Rob terug op het idee om meer met deze en andere vaardigheden te doen. Niet veel later overleed hij helaas. Het idee bleef sluimeren en mede dankzij de inspirerende inzet van Boris Friesen is het idee alsnog gerealiseerd.

Voor ‘vooruitdenken’ staat vanaf pagina 196 een handleiding.

Stap 2 mix

De mixboeken hebben het cijfer van de stap. Dat geeft het niveau van de oefeningen aan. Dat wil niet zetten dat een mix-boek met een lager nummer niet meer de

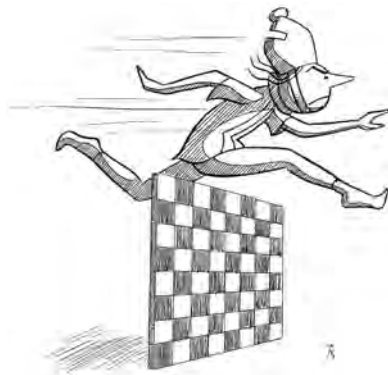
moeite waard zou zijn. In de handleiding staat bij de moeilijker oefeningen dat later in de cursus of zelfs in een volgende stap dit goede oefeningen zijn om op terug te grijpen. Dat geldt ook enigszins voor andere aanvullende werkboeken. Zeker kan het mixboek nuttig zijn voor een eerdere Stap.

De variatie in de mixboeken is groter dan de gemixte opgaven in de andere werkboeken. Alle behandelde thema's komen terug, ook die van het plusdeel.

Er is een aantal routeplanners opgenomen: geef schaak, sla alle stukken en zet mat. Verder zijn er keuzevragen en opgaven met een variant onder het bord. Het boek sluit af met mat in twee problemen; opgaven in de trant van de oefening *Mat in twee (toren)* op pagina 119.

In Stap 2 komen veel nieuwe onderwerpen aan bod. Wat betreft ieder thema start iedereen als een beginner. Door het maken van opgaven, aanvankelijk alleen op thema en in bescheiden mate in een mix waarin een thema 'verstopt' is, zal deze kennis zich uitbreiden. Speelt de leerling daarnaast ook voldoende partijen dan zal aan het eind van de tweede Stap een duidelijke vooruitgang zichtbaar zijn. Voorwaarde is wel dat er feedback is geweest op zowel de opgaven als de gespeelde partijen. We kunnen de weg onderscheiden van min of meer onbekwaam, naar oppervlakkige beheersing, via capabel (steeds minder missers) naar vaardig. Het toepassen in partijen lukt beter en beter. Het vinden van de thema's is grotendeels geautomatiseerd, de leerling is expert op het niveau van Stap 2.

Lukt de hier geschetste vooruitgang minder goed dan geven de resultaten van de gemixte oefeningen precies aan welke onderdelen zwak zijn. Een dergelijk onderdeel moet dan nogmaals aandacht krijgen. Onvoldoende beheersing op laag niveau blijft terugkomen in de partijen.

Vooruitdenken

Het werkboek Stap 2 vooruitdenken begint met de zin: ‘Een werkboek dat net even anders is dan je gewend bent.’ Dat geldt deels ook voor de trainer. De aanpak en de soorten oefeningen zijn in sommige opzichten anders dan bij de andere werkboeken, ook anders in de zin van onbekend. De aarzeling om het werkboek in de trainingen op te nemen is nog groter dan bij de extra en plus boeken. Dat is jammer en onnodig want de ervaringen van de trainers die wel ermee aan de slag gingen, zijn positief.

Elke trainer schenkt vanaf Stap 1 in zijn trainingen al aandacht aan vooruitdenken. Strikt genomen vereist vrijwel elke opgave in een werkboek ‘vooruitdenken’, ook die waarbij er maar een zet nodig is. We moeten immers kijken wat de tegenstander kan doen. De leerlingen moeten controleren of het doel van de opgaven bereikt is: Staat zwart mat? Kan ik veilig slaan? Bij een onderwerp als de tweevoudige aanval moet de situatie na de tweede zet al voor het spelen duidelijk zijn. Win ik punten of niet? In stap 1 plus en 2 plus staan Routeplanners waarbij het kunnen vooruitdenken misschien niet een voorwaarde is om de opgave op te kunnen lossen, maar wel een enorme hulp. Vaak is het handig om bij ‘Geef schaak’ bij de slotzet te beginnen.

Wat voor stap 1 geldt, is nog meer van toepassing voor Stap 2, zonder vooruitdenken kom je er niet. Kortom: strikt genomen weinig nieuws onder de zon.

Noodzakelijke voorkennis

Wat moeten de leerlingen kunnen om het werkboek met goed gevolg door te werken? In grote lijn is dat:

- over een goede bordvisie beschikken
- velden benoemen moet geautomatiseerd zijn
- niveau Stap 2 hebben

Bordvisie

Een goede bordvisie is onontbeerlijk bij vooruitdenken. Als je niet ziet dat er op de eerste of na de gespeelde zet een stuk hangt dan heeft dieper leren vooruitdenken geen prioriteit. De goede schaker die een paar seconden naar een stelling kijkt, ziet meteen of mat mogelijk is, of er een stuk in gevaar is of gewonnen kan worden. Dat lukt hem doordat alle basispatronen (de interactie tussen de stukken en de ruimtelijke werking van de stukken) in zijn langetermijngeheugen zijn opgeslagen, kortom volledig is geautomatiseerd. Een beginnende schaker heeft vrijwel geen kennis in huis waarop hij een beroep kan doen. Een goede bordvisie is ontzettend

belangrijk omdat het werkgeheugen (beperkt van omvang) dan grotendeels gebruikt kan worden voor andere zaken.

Eind tweede stap, na het plus deel, moeten de leerlingen over een goede bordvisie beschikken. Eigenlijk mogen ze in hun partijen geen stukken meer weggeven, ‘vergeten’ dat ze een stuk kunnen winnen of mat in één zet over het hoofd zien. Gebeurt dat wel dan is het verder gaan in de Stappen sterk af te raden. Een basisvaardigheid, want dat is bordvisie eind Stap 2, die onvoldoende beheerst wordt, blijft voor onnodige en frustrerende fouten in de partijen zorgen.

Velden benoemen

Voldoende beheersing van het benoemen van de velden en het feilloos kunnen noteren (zonder naar de coördinaten op het bord te kijken) zijn een voorwaarde. In de eerste stap vallen we de leerlingen niet al te zeer lastig met het opschrijven van de oplossingen van de opgaven of het noteren van hun partijen. Anderzijds staat ook in de handleiding van stap 1: ”Bij het lesgeven is het namelijk ontzettend handig als de leerlingen zetten kunnen opnoemen.” Het gemak dient de leerling en dus blijven zij pijlen zetten zo lang zij niet aangezet worden om de zetten op te schrijven. In het begin is het trekken van pijlen zinvol omdat het extra zintuig (de tastzin) informatie naar de hersenen stuurt. Zodra de loop van de stukken is geautomatiseerd, vervaagt dat voordeel en is het tijd om de oplossingen (geleidelijk aan) te laten noteren.

Onderaan pagina 50 staat een suggestie hoe we het benoemen van de velden speels kunnen automatiseren.

Bij de blindoefeningen staat een stelling aangeven met de witte en de zwarte stukken (f1 b3 e7) dus is het kennen van de namen van de velden een vereiste. Bij het vooruitdenken is het ook van belang dat varianten concreet gemaakt worden door de varianten in notatie op te schrijven of te noemen. Sommige sterk visueel ingestelde kinderen hebben hiermee in het begin moeite. Juist voor hen is er grote winst te behalen als ze de vertaalslag kunnen maken van de talige notatie naar het beeld van de stelling. Het mag eigenlijk niet meer voorkomen dat we kinderen horen denken “dan doe ik deze en hij die en dan kan ik hem slaan.” al dan niet met de helpende hand van wat vingers. Het denken in de notatie van zetten (dus Lxh7+) versterkt de opslag in het geheugen.

Niveau Stap 2

Een heerlijk vage aanduiding. Is het bezit van diploma Stap 2 plus het goede niveau? Er is (helaas/gelukkig) geen eenduidig antwoord te geven. Het begrip speelsterkte is een optelsom van veel factoren. Kennis is zeker niet de belangrijkste, vaardigheden zijn veel belangrijker en daar heb je er veel uiteenlopende van. De opgaven in de werkboeken dienen een nut (zie pagina 28). Het is vooral de trainer die

De Stappenmethode

Van de Stappenmethode zijn de volgende boeken verkrijgbaar:

HANDLEIDINGEN

Handleiding voor schaaktrainers

Stap 1, Stap 2, Stap 3, Stap 4, Stap 5

WERKBOEKEN

Basis werkboeken

Opstapje 1, Opstapje 2, Stap 1, Stap 2, Stap 3, Stap 4, Stap 5, Stap 6

Extra werkboeken

Stap 1 extra, Stap 2 extra, Stap 3 extra, Stap 4 extra, Stap 5 extra, Stap 6 extra

Plus werkboeken

Stap 1 plus, Stap 2 plus, Stap 3 plus, Stap 4 plus, Stap 5 plus

Vooruitdenken werkboeken

Stap 2, Stap 3

Mix werkboeken

Stap 1 mix, Stap 2 mix, Stap 3 mix, Stap 4 mix, Stap 5 mix

ZELFSTUDIEBOEK

Instructieboek

Stap 6

De genoemde boeken zijn ook beschikbaar in het Engels, Duits en Frans. Verder zijn er vertalingen in het Turks, Grieks, Azerbeidzjaans, Tsjechisch, Deens, Spaans en Zweeds. Raadpleeg voor meer informatie, nieuwe uitgaven, prijzen en wijze van bestellen de website: www.stappenmethode.nl

Software (eind 2017 alleen Windows)

De Stappenmethode is ook op cd verkrijgbaar.

Chess Tutor Stap 1, Stap 2 en Stap 3

(cd of downloadversie)

Demo op www.chesstutor.eu

